

Куліш І.В.

аспірантка,

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

**УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ТЕРМІН
«ТЕКСТУАЛЬНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ»
ЯК ЧАСТИНА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ЕМПІРИЧНОЇ
ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ДЖ. К. КЕТФОРДА**

Деякі теоретики перекладознавства дають визначення перекладу через еквівалентні співвідношення, розглядаючи їх на тлі різних підходів: від прескриптивних та дескриптивних до ідейно-спрямованих. Шотландець Дж. Кетфорд належав до перекладознавців, що цікавляться проблемою сутності еквівалентності на лінгвістичному рівні. За його моделлю, переклад – це, в першу чергу, лінгвістичний процес. Він розглядав перекладознавство, лише як поле для використання лінгвістичних теорій, яке не є окремою дисципліною, зауважуючи, що роздуми щодо мов лежать суто в рамках лінгвістики.

Хоча еквівалентність вважається центральним, але суперечливим поняттям перекладознавства, а лінгвістичні підходи до перекладу висунуті в період 60-х років виявилися хиткими [4], більшість перекладознавців і зараз погоджуються з існуванням перекладацьких «зсувів» між текстами джерела та перекладу – відхиленнями, які можуть відбуватися на декількох лінгвістичних рівнях та у декількох категоріях. Дж. Кетфорд детально описав граматичні та лексичні зсуви на тлі відхилення від формальної еквівалентності. За Дж. Кенні, теоретична модель еквівалентності Дж. Кетфорда має мало аналогів за своєю цілісністю, а зсуви, запропоновані Дж. Кетфордом, і досі широко обговорюються.

Дж. Кетфорд, як і Ю. Найда, наголошує на тому, що метою перекладу є зовсім не досягнення еквівалентності значення; мова йде про знаходження значень в тексті перекладу, які є взаємозамінюваними із значеннями тексту оригіналу в заданій ситуації, тобто коли обидва значення пов'язані з однаковими характеристиками екстралінгвістичної реальності. Аналогічно за Дж. Кетфордом і Ю. Найдою, міжмовну еквівалентність не можна встановлювати на рівні мовних структур та

семантики, її треба встановлювати на рівні реальних подій, які складаються як з вербальних, так і невербальних дій.

В основу теоретичної моделі еквівалентності Дж. Кетфорда лягли соціологічна лінгвістика Дж. Фірта та системна функціональна граматики М. Галлідей. Дж. Фірт виступав за розвиток міждисциплінарних досліджень лінгвістики і соціології. Він припускав, що соціологічна лінгвістика є серйозним полем для майбутніх досліджень, які повинні вирішувати, по-перше, дуже складну задачу опису та класифікації типових контекстів ситуації в контексті культури, а, по-друге, опису і класифікації типів лінгвістичних функцій в таких контекстах ситуації. Таким чином, Дж. Фірт виділив контекстуально залежний характер значення через введене ним поняття «контекст ситуації», визнаючи, що мову не можна відірвати від контексту ситуації та культури, у якій вона використовується. За Дж. Фіртом, структури і системи мови можна поєднати або зі структурами та системами думки, або зі структурами та системами ситуації, в якій є учасники з їх невербальною поведінкою, відповідними об'єктами та іншими подіями; з цих двох альтернатив, на думку Дж. Фірта, ситуаційною матрицею легше оперувати і легше пов'язувати з проблемами перекладу. Спільний досвід, вважає Дж. Фірт, дозволяє нам створити «загальні ситуації абстрактного характеру», утворюючи один із «мостів» між джерелом та мовою перекладу. Сформована таким чином абстрактна «інтер-ситуація» може вважатися, як така, що має спільні елементи «в усьому, крім мовного тексту» [2]. Коли мовні ситуації джерела та мови перекладу зближуються, наприклад, у тих сферах діяльності, які породжують мову, стає простіше побудувати «міст» для перекладу джерела. Але залишаються і такі випадки, коли елементи ситуації джерела не знаходять аналогів у ситуації перекладу. За М. Галлідей, взаємозв'язок між формулюваннями, які мовці використовують, і їх значеннями – недовільний, тобто має певну закономірність. Мова ж – практично функціональна, тому вивчення самої лише мовної форми не може повністю пояснити системно-послідовного використання мови, яке, хоча і є унікальним, може бути досліджене, а лінгвістичні елементи – моменти та конкретні мовні події – можна системно досліджувати з функціональної точки зору. Тобто, ми «створюємо значення» через вибір та використання слів, а системне дослідження мови, яку ми використовуємо, відображає те, як ми розуміємо наші значення [3].

На прикладі контексту ситуацій за Дж. Фіртом та аналітичних концепцій М. Галлідей, визначаючи перекладацьку еквівалентність, Дж. Кетфорд висунув гіпотезу про екстралінгвістичну реальність об'єктів, осіб, емоцій, спогадів та історії, характеристики яких, можуть або повинні бути вираженими в конкретній мові. За Дж. Кетфордом перекладацька еквівалентність має місце тоді, коли тексти джерела та перекладу пов'язані з хоча б деякими спільними характеристиками екстралінгвістичного рівня, тобто коли текст оригіналу та текст перекладу мають приблизно однакових референтів. Дж. Кетфорд припускає, що незмінні характеристики поєднують мовні та культурні відмінності. Еквівалентність перекладу, як стверджує Дж. Кетфорд, виникає тоді, коли референт позначає відносно фіксований ряд лінгвістичних особливостей, рівнів і категорій, а також потенційно нескінченну низку культурних ситуацій. Таким чином, Дж. Кетфорд пріоритизує реферативне значення, хоча його комплексний теоретичний погляд на еквівалентність дозволяє встановлювати і інші пріоритети [1].

Пропонент так званого «культурного перевороту» Сьюзан Баснетт, вважає погляди Дж. Кетфорда вузькими, а В. Фролі скептичний щодо будь-якого підходу до перекладу, який використовує ідентифікацію екстра-лінгвістичних референтів. «Світи або можливі світи відрізняються, і питання референта не варте того, щоб його задавати» [5, с. 97]. Дж. Кетфорда також критикують за використання спрощених вигаданих речень для наведення прикладів категорій перекладацької еквівалентності та за обмеження одиниці аналізу до рівня речення. Його приклади називають «абсурдно спрощеними». На думку П. Фоссета, модель Дж. Кетфорда ніколи не виходить за межі рівня речення і не стосується того, що роблять перекладачі.

Незважаючи на наявність великої кількості критики моделі Дж. Кетфорда, альтернатив його теорії було висунуто мало. Проблема точного визначення сутності еквівалентності, схоже, пов'язана з проблемою чіткого визначення сутності лінгвістичного значення. У попередніх дослідженнях еквівалентності теоретики розглядали відмінність при порівнянні гіпотетичних елементів абстрактних мовних систем (на рівні мови), з одного боку, і фактичними видимими порівняннями між елементами реальних ТО та ТП (на рівні мовлення) з іншого. Для цих двох категорій Дж. Кетфорд вжив терміни формальна відповідність та текстова еквівалентність.

Емпірична категорія еквівалентності Турі має багато спільного з текстовою еквівалентністю Дж. Кетфорда. Дж. Кетфорд визначає текстовий еквівалент як «будь-яку форму ТП, яка, як вважається, є еквівалентною даній формі ТО (текст або частина тексту)» [1, с. 27]. Еквівалентні форми можна зіставити, керуючись інтуїцією двомовних коментаторів або застосовуючи більш формальні процедури, такі як комутація, метод виявлення текстового еквівалента через запитання, які ставляться компетентному двомовному коментатору. Задача – перекласти фрагменти тексту, а потім систематично вносити зміни в текст оригіналу, щоб встановити, як кожна зміна відображена в перекладі [1, с. 28]. Однак, М. Снелл-Хорнбі вважає метод з використанням двомовних коментаторів «безнадійно неадекватним».

Текстова еквівалентність, за словами Дж. Кетфорда, – емпіричне, ймовірнісне явище. Ймовірність того, що задана форма ТО буде перекладена як задана форма ТП можна розрахувати на основі попереднього досвіду та трансформувати її у вірогідний закон перекладу. М. Снелл-Хорнбі (1988) та Е. Пім (1922) вбачають однаковий недолік текстової еквівалентності Дж. Кетфорда, називаючи її циклічною, адже рівнозначними конструкції ТП та ТО є лише за нашим спостереженнями. Загальний підхід Дж. Кетфорда знайшов застосування в таких областях, як машинний переклад на основі прикладів та статистики та при формуванні двомовної термінології. Текстова еквівалентність Дж. Кетфорда є основою багатьох сучасних робіт з порівняльної лінгвістики та обробки природної мови, де часто розрізняють порівняльний аналізі між помітними у більшості випадків частинами ТО і ТП і рідше, специфічні або непередбачувані порівняння.

Введені Дж. Кетфордом в теорію перекладу поняття типів перекладу та перекладацьких «зсувів» є ще одним з центральних понять перекладознавства. Дж. Кетфорд запропонував широкі типи перекладу з огляду на три критерії:

- ступінь перекладу (повний переклад або частковий переклад);
- граматичний рівень, на якому встановлюється еквівалентність перекладу (переклад, зумовлени рівнем, або переклад, необмежений рівнем);
- рівні мови, що задіяні у перекладі (загальний переклад або обмежений переклад).

Другий тип перекладу Дж. Кетфорда стосується концепції еквівалентності, а поняття зсувів при перекладі ґрунтуються на

розрізненні між формальною відповідністю та текстовою еквівалентністю. При перекладі зумовленому рівнем в мові перекладачу має знайти еквівалент для кожного слова або для кожної морфеми, що зустрічається в джерелі. При перекладі, необмеженому рівнем, еквіваленти не є прив'язані до певного рівня, і можна знайти додаткові еквіваленти на рівні речень, клауз та інших рівнях. Дж. Кетфорд знаходить п'ять таких рівнів в англійській мові.

Незважаючи на те, що формальна еквівалентність є корисним інструментом для використання у порівняльній лінгвістиці, вона, здається, не є актуальною з точки зору оцінки еквівалентності перекладу між ТО та ТП. Іншим виміром відповідності за Дж. Кетфордом є текстова еквівалентність.

Замість того, щоб викликати принципові сумніви щодо можливості еквівалентності, зсуви використовуються, щоб рекомендувати переклад, який є прагматичним, функціональним, комунікативним.

Коли Антон Попович стверджує, що «зсуви відбуваються не тому, що перекладач бажає «змінити» твір, але тому, що він прагне відтворити його якомога вірніше», а «вірності», яку він має на увазі, є «функціональною», коли перекладач знаходить «відповідні еквіваленти в середовищі свого часу і суспільства» (Попович, 1970).

Зсуви при перекладі сам Дж. Кетфорд визначає як «відступи від формальної відповідності в процесі переходу від мови оригіналу до мови перекладу». За Дж. Кетфордом, існує два основних типів зсувів при перекладі, а саме зсув рівня, де елемент мови оригіналу на одному мовному рівні (наприклад, граматика) має еквівалент в мові перекладу на іншому рівні (наприклад, лексика), і зсуви категорії, які поділяються на чотири типи:

- структурні зсуви, які передбачають граматичну зміну між структурою ТО та структурою ТП;
- класові зсуви, коли елемент ТО перекладається елементом ТП, який належить до іншого граматичного класу, тобто дієслово може бути перекладено іменником;
- зсуви одиниць, що передбачають зміни рангу;
- внутрішньосистемні зсуви, які відбуваються, коли «ТО та ТП мають системи, які формально відповідають їх структурі, але коли переклад передбачає вибір невідповідного терміна в системі мови перекладу». Наприклад, коли однина в мові оригіналу стає множиною в мові перекладу.

В роботах українських теоретиків перекладознавства, які згадують модель емпіричної еквівалентності Дж. Кетфорда, терміни 'formal correspondence' та 'textual equivalence' перекладаються як 'формальна відповідність' та 'текстуальна' або 'текстова еквівалентність'. Термін 'shifts' в більшості робіт має український відповідник 'зсуви'.

Список використаних джерел:

1. Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics* // London: Oxford University Press, 1965.
2. Firth, J. R. 'Linguistic Analysis and Translation', For Roman Jakobson: *Essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday* // The Hague; reprinted in F. R. Palmer (ed.), 1956.
3. Halliday, M. A. K. *Explorations in the Functions of Language* // London: Edward Arnold, 1973.
4. Malmkjær, K. *Linguistics and the Language of Translation* // Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.
5. *Routledge encyclopedia of translation studies*, 2nd ed. // ed. by M. Baker and G. Saldanha, Routledge: Taylor and Francis group, London and New York, 2011.
6. *The translation studies reader* // ed. by L. Venuti, Routledge: Taylor and Francis group, London and New York, 2000.
7. Popovič, Anton (1970) 'The Concept of "Shift of Expression" in Translation Analysis', in James S. Holmes (ed.) *The Nature of Translation: Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*, The Hague & Paris: Mouton, 78–87.
8. Pym, Anthony (1992a) *Translation and Text Transfer*, Frankfurt: Peter Lang.
9. Snell-Hornby, Mary (1988) *Translation Studies. An Integrated Approach*, Amsterdam: John Benjamins.